

Vuk'uzenzele

Yi humelerisiwile hi: Vufambisi bya mfumo bya Vuhlanganisi na Mahungu (GCIS)

English/Xitsonga

Ndzati 2022 Nkandziyiso 1

Swakudya leswi kuceteriwaka hi Xizulu swi veka ndhawu yo xavisa swakudya eKapa emepeni

Owen Mngadi

Hi ku kombisa ku tinyungubyisa hi mfuwo wa yena hi swakudya swa ndhavuko, n'wini wa bindzu ro xavisa swakudya swo swekiwa, Mmabatho Molefe u vekile ndhawu ya yena yo xavisa swakudya, Emazulwini, eka mepe wa misava endzhaku ka loko yi katsiwele eka xaxamelo wa 50 Next.

Xaxamelo lowu wa mavito ya 50 emisaveni ya vasweki vo tsakisa, lava nga na ku tshembisa ko siku rin'we va nga endla xaxamelo wa ntikelo wa 50 wa Tindhawu to Xavisa Swakudya swo Swekiwa Leti tlulaka hinkwato.

Molefe (27) u sungurile ndhawu ya yena yo xavisa swakudya swo swekiwa swa masiku lama swa Xizulu eKapa, exivandleni xa V&A Waterfront's Makers Landing hi 2020, endzhaku ko lahlekeriwa hi

ntirho eka xiyenge xo xavisa swakudya hikwalaho ka ntungu wa COVID 19.

U vula leswaku swakudya swa ndhavuko swa yena swi kuceteriwile hi makulelo ya yena eKwaZulu-Natal laha kokwani wa yena a tshamela ku sweka swakudya swa ndhavuko. U tshemba leswaku leswi swi tirhile hi tlhelo ra yena naswona swi n'wi pfunile ku va wo hlawuleka eka lavotala eka mphikizano wa 50 Next.

Molefe u ri Emazulwini, hi vuhundzuluxi byo olova swi vula 'matilo', yi kokile ku tsakela ku suka eka MaAfirika-Dzonga na vapfumba va matikomambe ku navela ku ringeta swakudya swa yena swo kuceteriwa hi Xizulu. Makers Landing, leyi ku nga ntsindza ra swakudya swa Afrika-Dzonga na ndhavuko, i ndhawu yo kahle eka yena, a vula tano.

Emazulwini yi xavisa mixaka ya nkombo ya swakudya swo helela, leswi cincaka nguva

na nguva. Swakudya swa Molefe swi nyikiwa ku saseka, no katsa ndyelo yo fana na *Isijingi* - mukapu wa kwembe, makwembe yo omisiwa, jele ya perikisi, na botere ya buraweni ya rivomba ra ayisi; *Isibindi nechakalaka* - xivindzi xa gulu xo cheriwa botere, chakalaka ya letili ya xitshopana na xiculu xa nyala; na *Iqanda*, *Isibindi no-shatini* - kamba ya muhandzu na tamatisi ro gayeleriwa ro omisiwa, xivindzi xa homu na mutonga wo cheriwa ntsutsu wa tandza.

"Loko u fika eKapa, u nga ka u nga kumi xikombiso xa ntiyiso xa leswaku Afrika-Dzonga ri njhani, hikwalaho ndzi tekile xiboho xo tshama ndzi ri wa ntiyiso eka mina n'wini hi swakudya swa ndhavuko ku komba vapfumba leswi hi swi dyaka. Ndzi tibyela leswaku

Swi ya emahlweni eka pheji 2

Mmabatho Molefe, n'wini wa ndhawu yo xavisa swakudya swo swekiwa ya Emazulwini eKapa, u kumile xiximo wa misava hi swakudya swa yena swa xintu.
Pictures supplied by Molefe.

Youngsters unite against unemployment

Page 8

Don't miss an opportunity to study overseas

Page 13

Ku hlaya Vuk'uzenzele dawuniloda GOVAPP eka:

Secha SA Government eka Google playstore kumbe

HLANGANA NA HINA

Vuk'uzenzele

@VukuzenzeleNews

Webusayiti: www.gcis.gov.za

Imeyili: vukuzenzele@gcis.gov.za

www.vukuzenzele.gov.za

Tel: (+27) 12 473 0103

Tshedimosetso House:

1035 cnr Frances Baard and Festival streets, Hatfield, Pretoria, 0083

YA MAHALA A YI XAVISIWI

Swi ya emahlweni ku suka ekapheji 1

mixo wun'wana na wun'wana ndzi hlamusela xitori xa mina; nhlamuselo ya mina ya leswi swakudya swa Xizulu swi nga xiswona. Ndza tshemba vanhu va swi amukerisa leswi swi nga xiswona. Hi tshemba ku tlakusela henhla tindyele ta ntolovelo ku ya maningi-ningini. Kapa yi na vanhu vo hambanahambana, handle ka vapfumba va le matikweni-mambe; hinkwavo va kuma ku dyondza mayelana na swakudya swa Xizulu," a vula tano.

Xaxamelo wo rhanga wa Misava wa 50 Next

A ku ri ndlela ya Molefe yo endla swakudya swa ndha-vuko hi ximanguvalawa leswi

n'wi kumeleke ndhawu eka xaxamelo wa 50 Next, lowu lembe na lembe wu tlangelaka vanhu va 50 va malembe yale hansi ka 35 lava vumba-ka xivumbeko xa ndhawu ya swakudya emisaveni hinkwayo. Mphikizano wu pfumelela vasweki lavatsongo vo tlhariha ku kombeta maswekelo emisaveni.

Molefe u yile eka ntlangu wa masagwadi hi Khotavuxika eBilbao, Spain, naswona u ri a ku ri siku ra nhlonhlotelo ro burisana na vatsakeri va swakudya van'wani. "Ndzi vile wa nkateko ku kuma vanhu ku suka ematikweni yo hambana na mitlawa hinkwayo ya malembe ku ta va ta tiphina hi swakudya swa hina. Vanhu va na mavonelo yo karhi hi swimbilwana (Swirho swa le ndzeni swa swiharhi swi tirhisiwa tani hi swakudya) naswona ndzi lava

ku va komba leswaku loko u swi sweka kahle, swi nga ringeka swi nandziha ku fana na swin'wana swirho swa nyama. Ndzi lava ku tlhela ndzi tlakusa swakudya swo suka nhopfini ku ya ncileni, ku hlurisa ndlela leyi ya madyelo," ku vula Molefe.

Emazulwini yi tlhele yi hlula Sagwadi ra lembe ra Ndhawu yo xavisa swakudya swo swekiwa yale Afrika eka masangwadi ya vumune ya lembe ya Ndhawu yo xavisa Swakudya swo Swekiwa ya Luxe emasunguleni ya lembe leri.

Kungu ra ku Aka hi Vuntshwa na Nhlakarhelo wa Ikhonomi

Emazulwini yi thorile mune wa vanhu naswona Molefe u na makungu yo kurisa bindzu ra yena. U ri ku fuma ka

mfuwo wa Afrika-Dzonga i xikoka rinoko ra vupfumba.

Tani hi xiphemu xa Kungu ra ku Aka hi Vuntshwa na Nhlakarhelo wa Ikhonomi, mfumo wu vonile sekitora ya vupfumba tanihi yin'we ya tindhawu to nghenelela ta nkoka no va xikhiya xo lawula nhlakarhelo wa ikhonomi.

Ndzawulo ya Vupfumba, sekitora ya purhayivhete na swirho swin'wana swi hlanganile ku antswisa Nhlakarhelo wa Ikhonomi ya Sekitora ya Vupfumba, leyi nga ta pfuna ku vumba xitiriteji xa vuringani exikarhi ka mfumo na xiyenge ku tiyisisa ku antswisa ntokoto wa vupfumba. Leswi swi ta endliliwa hi ku tivisa e-visas, ku tlakusa vuhlayiseki bya vuendzi no endla ku olovisa ka vafambisi va vupfumba ku kuma mpfumelelo.

Ku kuma vuxokoxoko byo tala mayelana na ndhawu ya swakudya swo swekiwa ya Ema-zulwini fonela eka **062 160 2347**

A wu swi tiva xana?

- Mabindzu lama ya taka eka xiyenge xa vupfumba ma nga endla xikombelo xa mpfuno eka Ndzawulo ya Vupfumba, leyi nga ta tlhela yi va komba ndlela leyi va nga navetisa hayona vona vini no va nyika nseketelo wun'wana.

- Ku kuma vuxokoxoko byo tala, endzela eka visit www.tourism.gov.za/Pages/home.aspx

Hlayisa mali: Xava swakudya swo pfumala xibalo

Allison Cooper

Loko ku tlakuka ka ndhurho wa ku hanya eAfrika-Dzonga wu va na nkhumbo wo biha eka vaaki, ngopfungopfu lava humaka emindyangwini ya miholo ya lehansi, u nga tiyisisa leswaku mali ya wena ya tala loko u xava swakudya swa n'hweti swo pfumala xibalo.

Swakudya swo pfumala xibalo i swakudya swa nkoka leswi vanhu va nga fanelangiki ku hakela xibalo ka swona, leswi vulaka leswaku swi xavisiwa hi nxavo wa le hansi. Vanhu lava xavaka swakudya leswi nga ka xaxamelo wa swo pfumala xibalo va nga kuma swotala-nyana hi mali ya vona, leswi pfunaka ku veka swakudya swa rihanyo etafuleni.

Ku ya hi va Nhlayelo wa vanhu eAfrika-Dzonga (Stats SA), swakudya na swinwiwa swo pfumala xihoko (NAB) swi durha 8.6% hi ku engetela hi Khotavuxika lembe leri ku tlula leswi endlekeke hi Khotavuxika 2021.

Stats SA yi boxe leswaku swakudya leswi nga tlakuka ngopfu i xinkwa na swirimiwa (leswi katsaka mugayo), nyama na oyili na mafurha- leswi hinkwaswo ku nga swakudya swa siku na siku emindyangwinii yo tala.

Xinkwa na swirimiwa swi tlakukile hi 11.2% ku suka Khotavuxika 2021, ku ya henhla ku suka ka 8.4% hi Mudyaxihi lembe leri, loko Xikombo xa Nxavo wa Vativhisi (CPI) xi tlakuka hi 1.1%. Ku tlakuka ka n'hweti na n'hweti a ku ri 2.6%, ku vonaka ku tlakuka ka nxavo wa mugayo (5.2%), xinkwa xa buraweni (3.2%) na makaroni (3%). Hi ku engetela, nxavo

wa nyama wu tlakuke hi 9.5% ku suka Khotavuxika 2021 ku ya ka Khotavuxika 2022., na ndhurho wu tlakukanyana ku tlula leswi wu nga swi endla hi Mudyaxihi 2022.

Oyili na mafurha swi tlakukile hi lembe hi 32.5%, ku pimanyisa na 26.9% hi Mudyaxihi loko CPI yi tlakuka. Ndhurho wa le henhla wa oyili yo sweka, ngopfungopfu, wu engetela xiphiko eka nkunguhato wa timali.

Hlayisa hi swakudya swo pfumala xibalo

Switirhisiwa swo pfumala xibalo swi tivisiwile hi mfumo hi 1991 ku pfuna mindyangu leyi nga na muholo ya le hansi. Ku sukela ku tivisiwile, swilo swotala swi engeteleri-wile eka xaxamelo.

Ku ya hi Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga, swakudya swo pfumala xibalo swi hakeleriwa hi nhlayo ya 0%- leswi vulaka leswaku vanhu va hakela ehansi ka 15% eka switirhisiwa leswi hikuva a va fanelanga ku hakela VAT.

Swilo leswi swi katsa:

- Xinkwa xa buraweni

- Swifaki swo oma na rhayisi
- fulawuri ya xinkwa xa buraweni (ku nga katsiwi koroni)
- Xitampu
- Matandza
- Matsavu ya kahle na mihandzu
- Tiboncisi to oma
- Tinyawa
- Mugayo
- Rhayisi
- Nhlapfi ya xikotikoti kumbe thini.
- Mafurha yo sweka matsavu (ku nga katsiwi oyili ya Olive)
- Masi, masi ya ndhavuko, masi ya mapa na masi ya mapa yo hlanganisiwa
- Tinyawa na tiboncisi, ku fana na tiboncisi ta rihlaza, nyawa, timanga, na swotala.

Switirhisiwa swa vavasati (tiphede) a tina xibalo, ku fana na tiphede ta vatswe-dyani na swindlalelo swirha-ngisi.

Vadyuhari va fanele ku vutisa switolo swa le kusuhi loko va nyika vadyuhari hunguto wa nxavo, eka masiku man'wana, eka switirhisiwa leswi nga na xibalo.

government communications

Department: Government Communication and Information System
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Tel: 012 473 0353

Email: vukuzenzele@gcis.gov.za

Address: Private Bag X745, Pretoria, 0001

Head of Editorial and Production
Regomoditswe Mavimbela
Regomoditswe@gcis.gov.za

Acting Editor-in-Chief
Zanele Mngadi | Zanelemngadi@gcis.gov.za

Acting Managing Editor
Tendai Gonese | tendai@gcis.gov.za

News Editor
Noluthando Motswai

Writers: More Matshediso
Ursula Graaff

Graphic Designers
Tendai Gonese | Benny Kubjana

Production Assistants
Jauhara Khan | Sebastian Palmer

Language Practitioners
Nomgcibelo Motha | Boitumelo Phalatse
Thandolunye Khulu | Mahanyele Ramapala

All rights reserved. Reproduction of the newspaper in whole or in part without written permission is strictly prohibited.

Vuk'uzenzele
is published by Government Communications (GCIS)

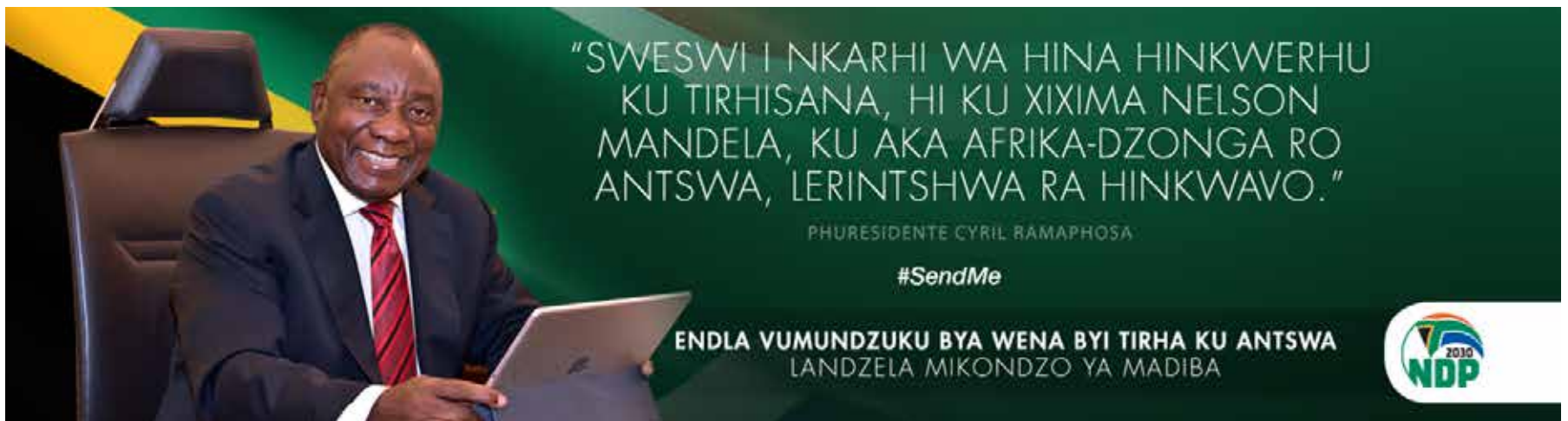
Printed by:

Distributed by:

Seketela maphorisa ku endla Afrika-Dzonga ro hlayiseka

Ku na ku kula ka ku nyangatseka no kwata ka vanhu hinkwavo hi nhlayo ya vukhamba etikweni ra hina.

Ku khutuza na ku pfinyiwa ka ntlawa wa nhungu wa vava-sati loku ka ha ku endlekaka eKrugersdorp swi vangile ku hlundzuka tiko hinkwaro no vanga xiboho xa misingiriko yo lwisana na ntlawa wa vaza-mazama lava hlomeke lava tirhelaka endhawini liya.

Vukorhokeri bya Maphorisa bya Afrika-Dzonga byi fanele ku ndhundhuzeriwa eka xiboho xa misingiriko ku tlula mavhiki yanharhu lama hundzeke ku lwisana na mitlawa yo pfinya na vugevenga endhawini liya. Hambiswiritano, miganga yi kombisile kahle leswaku a yi fanelanga ku lwisana na vukhamba bya le henhla ku endlela leswaku misingiriko yo lwisana na vugevenga yi endlwi.

Ntiyiso hi leswaku ku na mitlhonthlo yo tika leyi langutaneke na vuphorisa eAfrika-Dzonga. Kambe hi le ku tirheni hi matimba ku yi hlula.

Ku fana na tindzawulo hinkwato ta mfumo, Vukorhokeri bya Maphorisa bya Afrika-Dzonga ya khumbeka hi mbuyelo wa xiyimo xa timali xa tiko, malembe yo hlaya yo pfumala vatirhi vo helela no lawuriwa ka mfumo hi swiyenge swa le tlhelo. Swirho swa maphorisa swi tirha eka mimbangu ya nghozi laha hakanyingi va hlanganaka na madzolonga, ku vaviseka kumbe rifu.

Vukhamba eAfrika-Dzonga byi nge hunguteki handle ko tiya, vuswikoti, ntirhovutomi wa vuphorisa. Vundzeni bya SAPS i xin'we xa swilo leswi khumbiweke eka xiviko xa Expert Panel eka Mikitsikitsi ya Mawuwani 2021, leswi hi nga ekutekeni ka switepe swo

lulamisa.

Ku va hi kotile ku vuyisela ntshamiseko lowu lavekaka ngopfu eka vurhangeri bya SAPS, xa hina sweswi i ku pfala vangwa ra vundzeni leri endlaka leswkau xiphorisa xa hina xi kumeka xi nga lulamelanga ku lwisana na mikitsikitsi ya Mawuwani lembe leri hundzeke.

Mpfumaleko na nkayivelo wo ringanela wa vuleteri swi vile ngopfu na xiave xo tika eka muganga na Oda ya Vuphorisa ya Vanhu hinkwavo.

Mfumo wu nyikile mali ya mpfuno yo thola 12, 000 wa maphorisa yantshwa, naswona ntlawa wo sungula wu le ku dyondzeni. Yuniti yo Odara ya Vanhu hinkwavo ya SAPS yi ta amukela engetelo wa swirho wa 4,000 lembe ximali leri, naswona vululamisi byi le ku endlweni ku endla vuleteri byo ringanela eka swirho.

Hi ku languta dyondzo ya mikitsikitsi ya Mawuwani lembe leri hundzeke, hi le ku tirheni ku antswisa ntirhisano exikarhi ka valandzelerisi va milawu na xiyenge xo ka xi nga ri xa mfumo xa vucingelani ku lwisana na vugevenga.

Hi lava vuhlanganisi bya le kusuhi bya swirho hinkwawo, ku katsa mabindzu, leswaku switirhisiwa na vutlhari bya vukhamba swi avelaniwa ka hinkwerhu ku antswisa vuhlayiseki bya vanhu hinkwavo no lwisana na vugevenga lebyi kavanyetaka gingiriko ya ikhonomi.

Xikombiso i ntirhisano exi-

karhi ka Transnet Freight Rail na SAPS ku lwisana na kuyiviwa ka switirhisiwa na ntila wo kavanyeta. Vugevenga lebyi byi khumba ngopfu ikhonomi loko tikhamphani ti nga koti ku fambisa switirhisiwa swa tona kuya ka mihlaluko yo swi fambisa. Xikombiso xin'wani xa ntirhisano xi le xikarhi ka vucingelani bya mayini, vucingelani byo ka byi nga ri bya mfumo na SAPS ku lwisa ku yiviwa ka swicelwa swo durha.

Ku ya hi mbuyelo wa matshalatshala ya mihlangano leyi, hi le ku voneni ku hluluka etindhawini to fana na Mpu-malanga na Limpopo leti a tivoniwa ku ri leti nga ri ku na ntshamiseko hikuva swicelwa leswi yiviweke swi fambisiwa swi ya eka timakete ta vuxisi ematikwenimambe.

Hi ku nghenelela ka tiyuniti ta tiko, SAPS yi tlhela yi va yi ri ekhumeleleni eka ku lwisana na vukhamba lebyi kunguhatiweke, ku katsa vufambisi bya swidzidzirisi, mitlawa ya vukhamba na vuceri byo ka byi nga ri nawini bya timayini.

SAPS yi sungurile xipanu xo tirha xo lwisana na vuceri byo ka byi nga ri nawini bya timayini, tlhelo na mitlawa yo langutana na tindhawu leti ku akiwaka hi nkanu, khopa na ku yiviwa ka tintambu, na ku yiviwa no onhetela switirhisiwa swa ikhonomi.

Handle ka ku humelela ko tiya ka vuphorisa ka ku lwisana na vukhamba bya

ikhonomi, ku tirha hi matimba ka SAPS ku lwisana na vukhamba byo anama hakanyingi a byi tekeriwi enhlokweni.

Eka lembe ximali leri hundzeke, xikombiso, Vulavisi bya Vugevenga bya SAPS byi vile na 206 wa swigwevo swa rifu ehenhla ka 209 wa vahehliwa, laha 154 a ku ri yo dlaya no pfinya. Madzolonga ya Mindyangu ya SAPS, Tiyuniti ya Vuhlayiseki bya Vana na Milandzu ya Masangu byi vile na 356 wa swigwevo swa rifu eka 266 wa vahehliwa. Vulandzelerisi bya vaehleketele-riwa byi vile na mbuyelo wo tlula 13,000 wa vakhomiwa.

Hi ku nyikiwa nhlayo ya le henhla ya vugevenga etindhawini ta hina, swi le rivaleni leswaku ku na swo tala leswi faneleke ku endlwi. Kambe tihlayo leti ti komba leswaku makhamba yo tala ya khomiwa no konanisiwa hi ku hetiseka. A va pfumeleriwi ku tsutsuma na nandzu wo dlaya.

Xiyenge xa Vulavisi bya Vukhamba byo Xirhangana, lexi tivekaka hi Hawks, xi fikelerile swikongomisiwa swa xona swa lembe ximali leri hundzeke, leswi vangeke ku khomiwa no pfaleriwa, ku kuma tinhundzu, tioda to khoma no tekela na tioda ta swigwevo swa nkoka swa timiliyoni ta tirhandi. Ku khomiwa no pfaleriwa loku endlweke hi Hawks ku katsa vuceri byo ka byi nga ri enawini bya timayini, ku onha tiphayiphi ta oyili, ku khutuziwa ka timovha ta mali, no dlayiwa ka maphorisa.

Hawks yi sungurile ku tirha na Xiyenge xa Vulavisi xa NPA eka milandzu leyi humaka eka khomixini ya vulavisi eka ku lawuriwa ka mfumo hi swiyenge swa le tlhelo.

SAPS a yi karhi seketela ku lwisana na madzolonga yo ya hi rimbewu, yi sungurile kamara ya kahle ya vatwisiwa

ku vava eka switichini swa maphorisa no kuma miliyoni wa switirhisiwa swo hlengeleta vumbhoni leswi nga ta hanga-laseriwa eswitichini.

Vuphorisa byi nge hetiseki ku nga ri na ntirhisano wa miganga. Hi xivangelo lexi, hi langutanile no ndlandlamuxa ku engetela vuhlanganisi bya Tiforamu ta Vuphorisa ta Miganga ku antswisa vuphorisa na vuxaka bya miganga ha swimbirhi.

Hi ndhundhuzela miganga leyi tekaka vutihlamuleri bya vuhlayiseki bya tindhawu ta vona hi ku lawula switarata, mapfumba yo tsundzuxa hi vugevenga na misingiriko yin'wana.

Hi ku tirhisa xiviko xa Expert Panel tani hi xilo xo vumbisisa nhlangano, hi le ku lulamiseni no rhangisa switirhisiwa swa nkoka, ku antswisa vuswikoti no tiyisa vuswikoti bya valandzelerisi va milawu eka tindhawu hinkwato.

Ku va porhisa ra xinuna kumbe ra xisati swi fanele ku va wun'wana wa mitirho yo tika swinene, mitirho ya ntshikelelo na khombo etikweni ra hina, naswona hakanyingi i ntirho lowu nga khensiwiki. Loko ku hlangana ka vaaki ni vugevenga ku twisiseka, nkatekokhombo swi ta tisa ku venga ntirho eka maphorisa ya hina, lava yaka emahlweni va tirhela no sirhelela.

Loko mfumo wu tirhana na ku nyika maphorisa switirhisiwa swo lulamela, vuleteri na mali ku endla ntirho wa vona, ndzi rhamba MaAfrika-Dzonga hinkwawo ku nghenelela ku tikarhata ko endla switarata swa hina na miganga yo pfumala vugevenga.

A hi amukeleni mitirho ya matimba ya maphorisa ya hina no va nyika nseketelo wo hetiseka eku endleni Afrika-Dzonga ndhawu yo hlayiseka.